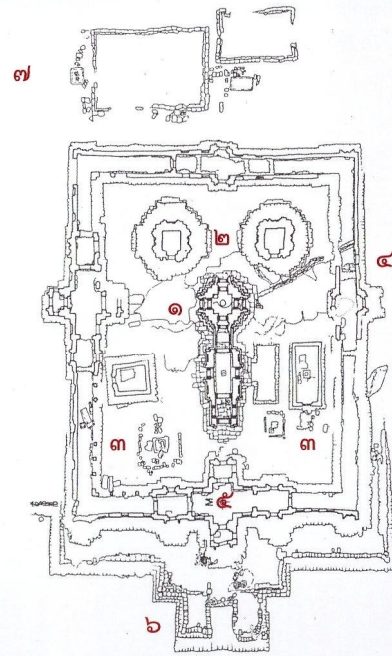

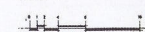

โบราณสถาน กลุ่มปราสาทตาเมือน

ผังบริเวณปราสาทตาเมือนธม

ผังบริเวณ ปราสาทตาเมือนธม

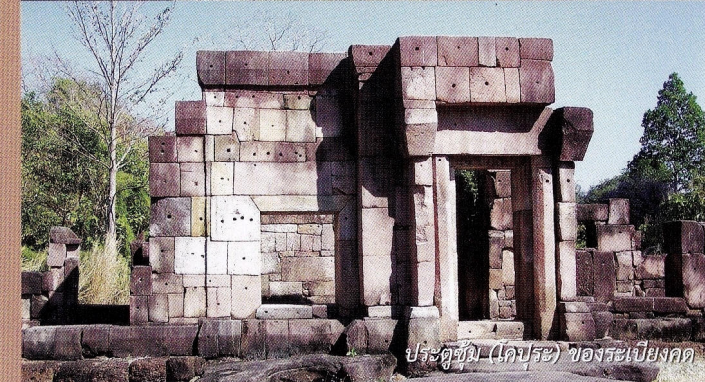
๑. ปราสาทประธาน
๒. ปราสาทบริวาร
๓. บรรณาลัย
๔. ระเบียงคด
๕. ซุ้มประตู (โคปุระ) ด้านทิศใต้
๖. บันไดทางลง
๗. สระน้ำ

จัดพิมพ์โดย

สำนักศิลปากรที่ ๑๒ นครราชสีมา
กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

บรรณาลัย

ประตูซุ้ม (โคปุระ) ของระเบียงคด

บันไดทางลงด้านทางทิศใต้

การบูรณะปราสาทตาเมือนธม

โบราณสถานกลุ่มปราสาทตาเมือน

โบราณสถานกลุ่มปราสาทตาเมือน ประกอบด้วยปราสาท ๓ หลัง ได้แก่ ปราสาทตาเมือน ปราสาทตาเมือนโต๊ด และปราสาทตาเมือนธม ตั้งอยู่ในเขตบ้านหนองคันนา ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์

บริเวณที่ตั้งของโบราณสถานกลุ่มนี้ อยู่ในแนวเส้นทางโบราณที่เชื่อมต่อระหว่างชุมชนในประเทศกัมพูชา กับพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยผ่านทางช่องตาเมือน ซึ่งเป็นช่องเขาหนึ่งของเทือกเขาพนมดงรัก การที่เป็นพื้นที่สำคัญในอดีต จึงมีการสร้างเทวสถานที่เป็นศูนย์กลางทางความเชื่อของชุมชนขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ และต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ จึงมีการสร้างสถานพยาบาลและที่พักคนเดินทางขึ้นในเส้นทางนี้

ปราสาทตาเมือน

ปราสาทตาเมือน เป็นศาสนสถานประจำที่พักคนเดินทาง สร้างขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔ - ๑๗๖๑) แห่งอาณาจักรขอมโบราณ ตามข้อความในจารึกปราสาทพระขรรค์ ประเทศกัมพูชา ที่กล่าวไว้ว่า พระองค์โปรดให้สร้างที่พักคนเดินทางจำนวน ๑๒๑ แห่งจากเมืองพระนครหลวงไปยังเมืองต่างๆ เส้นทางที่มายังเมืองพิมายมีที่พักคนเดินทางจำนวน ๑๗ แห่งด้วยกัน และปราสาทตาเมือนเป็นศาสนสถานประจำที่พักคนเดินทางหลังหนึ่งในเส้นทางดังกล่าว

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม เป็นปราสาทหลังเดียวก่อสร้างโดยใช้ศิลาแลงเป็นวัสดุหลัก หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้างประมาณ ๖ เมตร ยาวประมาณ ๑๘ เมตร ผนังอาคารด้านทิศเหนือก่อทับ ส่วนผนังด้านทิศใต้ทำเป็นช่องหน้าต่างจำนวน ๕ ช่อง ด้านหน้ามีประตูทางเข้าออก ๑ ประตู เหนือประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออก มีทับหลังหินทรายจำหลักภาพพระโกษชัยคุรุ (พระพุทธเจ้าทางการแพทย์)? ประทับนั่งขัดสมาธิในซุ้มเรือนแก้ว มีดลียาอยู่ในพระหัตถ์ ศิลปะเขมรแบบบายัน ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘

ทับหลังสลักภาพพระโกษชัยคุรุ?

ปราสาทตาเมือน

ปราสาทตาเมือน

ปราสาทตาเมือนโต๊ด

ปราสาทตาเมือนโต๊ด เป็นโบราณสถานที่ถูกเรียกว่า อโรคยศาล หรือศาสนสถานประจำสถานพยาบาลแห่งหนึ่งในจำนวน ๑๐๒ แห่งที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔ - ๑๗๖๑) แห่งอาณาจักรขอมโบราณโปรดให้สร้างขึ้น ตามที่กล่าวไว้ในจารึกปราสาทตาพรหม ประเทศกัมพูชา พระองค์ทรงนับถือศาสนาพุทธมหายาน นิกายวัชรยาน โบราณสถานประเภทนี้จึงสร้างขึ้นในศาสนาดังกล่าวด้วย

อโรคยศาล ประกอบด้วยอาคาร ๒ ส่วน ส่วนแรกเป็นศาสนสถานซึ่งก่อสร้างด้วยวัสดุที่มีความแข็งแรง ได้แก่ ตัวปราสาทที่ยังปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน ส่วนที่ ๒ ได้แก่ อาคารสถานพยาบาลที่ก่อสร้างด้วยไม้ ซึ่งผู้ฟังไปหมดแล้ว

ปราสาทตาเมือนโต๊ด เป็นศาสนสถานประเภทอโรคยศาล ที่มีองค์ทางสถาปัตยกรรมที่ครบถ้วนมากที่สุดแห่งหนึ่ง ประกอบด้วย

๑. ปราสาทประธาน มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดประมาณ ๔ x ๔ เมตร ส่วนฐาน เรือนธาตุ ก่อด้วยหินทราย ส่วนยอดก่อด้วยศิลาแลง ส่วนบนสุดก่อด้วยหินทรายแกะสลักเป็นรูปกลีบบัว หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีทางเข้าด้านเดียวกันโดยทำเป็นมุขยื่นออกมา ที่ผนังด้านใต้ของมุขมีช่องหน้าต่าง ส่วนผนังอีกสามด้านของตัวปราสาทก่อทับ เป็นรูปบานประตูปิดอยู่ที่เรียกว่า ประตูหลอก ด้านหน้ามีซุ้มชานแก้วด้วยศิลาแลงเชื่อมต่อไปยังซุ้มประตู (โคปุระ)

๒. บรรณาลัยหรือวิหาร ก่อด้วยศิลาแลง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๓.๖๐ x ๖.๘๐ เมตร หันหน้าไปทางทิศตะวันตก โดยมีประตูทางเข้าด้านเดียวกัน อาคารหลังนี้สันนิษฐานว่าเป็นบรรณาลัย ที่เก็บรักษาคัมภีร์ทางศาสนา หรือวิหารที่ประดิษฐานรูปเคารพ

๓. กำแพงแก้ว ปราสาทประธานและบรรณาลัย ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วที่ก่อด้วยศิลาแลง แผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๒๓.๒๐ x ๓๒.๐๐ เมตร มีซุ้มประตูหรือโคปุระ เป็นทางเข้าออกด้านทิศตะวันออก โคปุระมีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีมุขยื่นออกมาด้านหน้าและหลัง ภายในแบ่งเป็น ๓ ห้อง ที่โคปุระนี้พบหลักฐานสำคัญ ได้แก่ จารึกปราสาทตาเมือนโต๊ด ซึ่งเป็นจารึกประจำสถานพยาบาล ค้นพบที่โบราณสถานประเภทนี้ หลายแห่งด้วยกัน ถัดจากโคปุระออกไปมีซาลาก่อด้วยศิลาแลง

๔. สระน้ำ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาท มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กรูขอบสระด้วยแท่งศิลาแลง

จารึกปราสาทตาเมือนโต๊ด จารึกด้วยอักษรขอม ภาษาสันสกฤต กล่าวถึงพระโกษชัยคุรุไวศุรยประภา พระพุทธเจ้าทางการแพทย์ ผู้ประทานความไม่มีโรคแก่ประชาชน พร้อมด้วยพระศรีสุรยไวโรจนจันทโรจ และพระศรีจันทรไวโรจนหิมิตะ การสร้างสถานพยาบาลให้เป็นสถานที่รักษาโรคเจ้าหน้าที่ประจำสถานพยาบาล วัสดุ อุปกรณ์ สมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรค

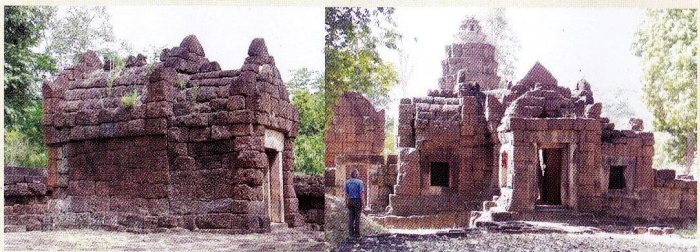

ปราสาทประธาน

สระน้ำ

ขาลาด้านหน้าปราสาท

บรรณาลัย

โคปุระ

ปราสาทเมืองสม

สภาพพื้นที่บริเวณปราสาทตาเมือนธม มีลักษณะเป็นเนินเขา หินทรายของแนวเทือกเขาพนมดงรักที่กินเขตแดนประเทศไทยกับกัมพูชา ด้านหน้าทางทิศใต้ของโบราณสถาน มีสภาพลาดชันมาก เนื่องจากมีระดับที่ต่ำกว่า และอยู่บริเวณแนวชายแดนประเทศไทยและกัมพูชา เนื่องจากปราสาทหลังนี้ตั้งอยู่บนภูเขาหินทราย ในการก่อสร้างจึงมีการปรับแต่งพื้นที่บางส่วนแต่ก็ยังคงปรากฏร่องรอยของหินทรายตามธรรมชาติอยู่มาก

ปราสาทตาเมือนธม เป็นเทวสถานในศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย ซึ่งเป็นนิคายที่นับถือพระศิวะเป็นเทพสูงสุด ปราสาทประธานสร้างขึ้นโดยมีรูปแบบศิลปะเขมรแบบบาปวน อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ หรือ ประมาณ ๙๐๐ - ๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว เป็นปราสาทที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในกลุ่มปราสาทตาเมือน ประกอบด้วยอาคารต่างๆ ดังนี้

๑. ปราสาทประธาน สร้างด้วยหินทราย มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม ขนาดประมาณ ๖ x ๖ เมตร ส่วนยอดพังทลายลงมาแล้วหันหน้าไปทางทิศใต้ ซึ่งต่างจากปราสาทในวัฒนธรรมเขมรโดยทั่วไปที่มักจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก สันนิษฐานว่าเป็นการหันหน้าเข้าสู่เส้นทางคมนาคมหลักในอดีต ตัวปราสาทมีประตูทางเข้าทั้ง ๔ ด้าน ด้านหน้าทางทิศใต้มีมณฑปแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าต่อออกมา มณฑปมีประตูทางเข้าด้านทิศใต้ ทิศตะวันออก และตะวันตก ที่ผนังเจาะช่องหน้าต่างประดับด้วยลูกมะหวด

ภายในห้องครรภคฤหะ (คับ - พะ - คะ - รี - หะ) มีศิวิลิ้งค์ ซึ่งเป็นประติมากรรมแทนองค์พระศิวะ ที่แกะสลักจากหินทรายธรรมชาติ ที่เรียกว่า สวยัมภูสิ้งค์ มีลักษณะเป็นแท่งหินทรายทรงกระบอก ส่วนบนขำรูดแตกหัก เหลือความสูงไม่มากนัก และที่ห้องมณฑปมีประติมากรรมรูปโคเนนที่นั่งหมอบหันหน้าเข้าหาศิวิลิ้งค์ ประติมากรรมรูปนี้มีสภาพชำรุดเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ภายในมณฑปยังมีฐานรูปเคารพและแท่นบรรจุวัตถุมงคลอีกด้วย

ที่ผนังด้านนอกของปราสาทมีลวดลายแกะสลักประดับอย่างงดงาม ภาพเทพธิดาและทวารบาลยืนถือกระบองอยู่ภายในซุ้ม และที่ปลายกรอบหน้าบันประดับด้วยนาคห้าเศียร และที่ลานหินทรายด้านทิศตะวันออกและตะวันตกของปราสาทประธาน มีรอยแกะสลักบนพื้นหินเป็นกรอบสี่เหลี่ยมคล้ายฐานรูปเคารพ

นอกจากนี้ที่ด้านข้างทางทิศตะวันออกของปราสาทประธาน มีแนวร่องน้ำหรือท่อโสมสูตรต่อออกจากตัวปราสาทไปยังระเบียงคดด้านทิศตะวันออก ท่อโสมสูตรนี้เป็นส่วนที่ระบายน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ผ่านการสักการบูชาศิวิลิ้งค์แล้ว ที่ส่วนบนของแนวท่อนี้ยังปรากฏส่วนฝาปิดอยู่ด้วย

๒. ปราสาทบริวาร มีจำนวน ๒ หลัง ก่อสร้างด้วยหินทราย ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของปราสาทประธาน มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม มีขนาด ๖.๘๐ x ๖.๘๐ เมตร สภาพปัจจุบันส่วนยอดบางชั้นพังทลายลงมาแล้ว หันหน้าไปทางทิศใต้โดยมีประตูทางเข้าด้านเดียว ผนังอีกสามด้านก่อทับและแกะสลักเป็นรูปบานประตูปิดไว้ ที่เรียกว่า ประตูหลอก สันนิษฐานว่าปราสาททั้งสองหลังนี้ใช้ประดิษฐานประติมากรรมเทพเจ้าชั้นรอง

๓. บรรณาลัย มีจำนวน ๒ หลัง ก่อสร้างด้วยศิลาแลง หลังหนึ่งตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของปราสาทประธาน มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณ ๔.๘๐ x ๙.๓๐ เมตร มีประตูทางเข้าด้านทิศใต้ ภายในมีฐานรูปเคารพตั้งอยู่ อีกหลังหนึ่งตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตก มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด ๔.๘๐ x ๔.๘๐ เมตร มีประตูทางเข้าด้านทิศตะวันตก อาคารทั้งสองหลังนี้สันนิษฐานว่าเป็นที่เก็บรักษาคัมภีร์ทางศาสนา โดยอาคารหลังที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก อาจเป็นอาคารที่ประดิษฐานรูปเคารพก็เป็นได้

๔. ระเบียงคด มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดประมาณ ๔๗ x ๔๗ เมตร กว้างประมาณ ๓ เมตร ก่อสร้างด้วยหินทรายและศิลาแลง ล้อมรอบอาคารทั้งหมดไว้ภายใน ระเบียงคดในแต่ละด้านมีซุ้มประตูหรือโคปุระเป็นทางเข้า ซุ้มประตูด้านทิศใต้มีขนาดใหญ่กว่าอีกสามด้าน เนื่องจากเป็นทางเข้าหลัก

ถัดออกไปทางด้านหน้าของซุ้มประตูด้านทิศใต้ มีบันไดก่อด้วยศิลาแลงเป็นทางลง พื้นที่สองข้างของบันไดทางลงก่อด้วยศิลาแลงเป็นผนังขนาดใหญ่ ส่วนพื้นที่ทางด้านทิศเหนือของระเบียงคดมีสระน้ำแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าตั้งอยู่สองสระ

จากการขุดแต่งและบูรณะปราสาทหลังนี้พบหลักฐานทางโบราณคดีจำนวนมาก เช่น ประติมากรรม รูปเคารพ ชิ้นส่วนประกอบอาคาร สิ่งของเครื่องใช้ และศิลาจารึกหลายหลักด้วยกัน จารึกเหล่านี้ทำขึ้นในช่วงเวลาต่างๆ กัน และให้ข้อมูลเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับปราสาทหลังนี้หลายประการ จารึกที่มีอายุเก่าที่สุด จารึกขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ กล่าวถึงการนับถือศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย แต่จารึกส่วนใหญ่ มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ กล่าวถึงพระนามของกษัตริย์ในอาณาจักรเขมร เช่น พระเจ้าชัยวรมันที่ ๓

(พ.ศ. ๑๓๙๓ - ๑๔๒๐) พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๕๔๕ - ๑๕๙๓) การถวายที่ดินและสิ่งของแก่พระคิเว การทำหลักเขตที่ดิน อาณาเขตของศาสนสถาน การให้พรและสาปแช่งผู้ทำลายโบราณสถาน เป็นต้น

จากหลักฐานทั้งหมดที่กล่าวมา สันนิษฐานได้ว่าปราสาทตาเมือนธมสร้างขึ้นในศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย โดยในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ อาจมีการสร้างหรือใช้พื้นที่ทางศาสนา ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ มีการสร้างปราสาทประธานและอาคารหลังอื่นๆ ขึ้น และยังคงมีความสำคัญต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีการสร้างอาคารบางหลังขึ้น และอยู่ในเส้นทางที่เชื่อมต่อระหว่างชุมชน

การเดินทางเข้าสู่โบราณสถาน สามารถเลือกเดินทางได้ ๒ เส้นทาง คือ

๑. จากจังหวัดสุรินทร์ มาตามทางหลวงแผ่นดิน ๒๑๔ ผ่านอำเภอบ้านกรวด แยกไปตามทางหลวงหมายเลข ๒๑๒๑ ที่จะไปอำเภอบ้านกรวด ประมาณ ๓๕ กิโลเมตร จะมีทางแยกเข้าบ้านตาเมียง ต่อไปยังบ้านหนองคันนา โบราณสถานอยู่นอกหมู่บ้านห่างไปประมาณ ๒ กิโลเมตร โดยจะถึงปราสาทตาเมือนเป็นแห่งแรก ถัดไปปราสาทตาเมือนโต๊ด และปราสาทตาเมือนธม ซึ่งอยู่ติดเขตชายแดนไทยและกัมพูชา

๒. จากจังหวัดบุรีรัมย์ มาตามทางหลวงสาย ๒๑๙ ผ่านอำเภอประโคนชัย ไปยังอำเภอบ้านกรวดตามทางหลวงสาย ๒๐๗๕ ผ่านอำเภอบ้านกรวด ไปยังอำเภอพนมดงรัก ตามทางหลวงสาย ๒๑๒๑ ประมาณ ๑๖ กิโลเมตร จะมีทางแยกเข้าหมู่บ้านตาเมียง บ้านหนองคันนา และต่อไปยังกลุ่มปราสาทตาเมือน

ปราสาทประธาน

คิวลึงค์ที่ประดิษฐานอยู่ในปราสาทประธาน

จารึกพบที่ปราสาทตาเมือนธม จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุรินทร์

ฐานรูปเคารพหลักในบรรณาลัย

ประติมากรรมโคนที่นึ่งหมอบ หันหน้าเข้าหาคิวลึงค์

ฐานรูปเคารพที่ตั้งอยู่ภายในเขตปราสาทประธาน

ภาพแกะสลักรูปทวารบาลและลวดลายประดับผนังห้องปราสาทประธาน

ทอสมสูตร

ปราสาทบริวาร

ปราสาทบริวาร

ร่องรอยแกะสลักบริเวณลานหินด้านข้างปราสาทประธาน

บรรณาลัย